

УДК 343.228

Б. М. Орловський, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
Кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЗАПОДІЯННЯ ПРИВАТНИМИ ОСОБАМИ ШКОДИ ПРИ ЗАТРИМАННІ ЗЛОЧИНЦЯ

Стаття присвячена дослідженню кримінально-правових норм про заподіяння приватними особами шкоди при затриманні злочинця у законодавстві зарубіжних країн з різних правових систем. Автором проводиться порівняльно-правовий аналіз щодо існування такого окремого правомірного вчинку, який виключає злочинність діяння в кримінальних кодексах зарубіжних країн та робляться відповідні висновки.

Ключові слова: заподіяння шкоди, затримання особи, що вчинила злочин, правомірний вчинок, застосування насильства, арешт.

Постановка проблеми. Однією з обставин, що виключає злочинність діяння для приватної особи в Кримінальному кодексі (далі – КК) України є «затримання особи, що вчинила злочин». Зазначений правомірний вчинок за своєю юридичною конструкцією досить схожий на необхідну оборону і до теперішнього часу в кримінально-правовій науці ведуться дискусії з приводу можливості його законодавчого закріплення на рівні узагальнень судової практики, а не в Кримінальному кодексі. Такий правомірний вчинок не знайшов свого закріплення у кримінальних кодексах багатьох країн континентальної правової системи, що викликає додаткові питання відносно його самостійності й відмінності від інших правомірних вчинків, які виключають злочинність діяння. Тому дослідження структури та змісту норм, що регулюють означений правомірний вчинок в кримінальних кодексах зарубіжних країн є важливим та актуальним питанням для української кримінально-правової науки, яке допоможе оцінити існуючий зарубіжний досвід у цьому питанні й перспективи його використання.

Також актуальність теми підтверджується відсутністю належно проведеного порівняльно-правового аналізу норм про заподіяння приватними особами шкоди при затриманні злочинця, необхідністю усунення дискусій з приводу доцільності самостійного існування зазначеного правомірного вчинку в КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням кримінально-правової регламентації заподіяння приватними особами шкоди при затриманні злочинця в національному та вітчизняному законодавстві займалися такі вчені як П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, П.А. Воробей, В.О. Глушков, М.С. Гринберг, П.С. Дагель, В.П. Діденко, М.Д. Дурманов, М.І. Коржанський, Ю.М. Ткачевський, В.І. Ткаченко, І.С. Тишкевич, Т.Г. Шавгулідзе та інші. Однак комплексного дослідження норм про заподіяння приватними особами шкоди при затриманні злочинця в КК представників різних правових систем та проведення їх порівняльно-правового аналізу в науці кримінального права України доки не здійснювалось.

Відповідно, **метою і задачами статті** є: дослідження існування норм про заподіяння приватними особами шкоди при затриманні злочинця в КК представників різних правових систем (континентальної, англо-американської, гібридних); проведення порівняльно-правового аналізу цих норм за різними критеріями та оцінка перспектив використання зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Стаття 38 КК України закріплює окрему обставину (правомірний вчинок), який виключає злочинність діяння – «Затримання особи, що вчинила злочин». Згідно з частиною 1 цієї статті: «Не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка

вчинила злочин, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи» [1, 20]. Зазначений правомірний вчинок за своєю правовою природою є досить суперечливим в українському кримінальному законодавстві, оскільки в КК УРСР 1922, 1926, 1960 років закріплений не був і більшу частину свого історичного розвитку існував на рівні узагальнень судової практики – Постанов Пленуму Верховного Суду СРСР, де зазначалося, що заподіяння приватними особами шкоди при затриманні і доставленні злочинця до відповідних органів влади має розглядатися як діяння, вчинене у стані необхідної оборони. І лише в КК України 2001 року такий правомірний вчинок був офіційно закріплений як самостійна обставина, яка виключає злочинність діяння.

Тепер розглянемо існування аналогічних за змістом і формою правомірних вчинків у кримінальному законодавстві зарубіжних країн із різних правових систем. В межах континентальної (романо-германської) правової системи можна побачити, що в кримінальних кодексах провідних країн романської та германської груп, таких як Французька Республіка, Федеративна Республіка Німеччина, Королівство Нідерланди, Італійська Республіка, Швейцарська Конфедерація, Королівство Іспанія, Республіка Польща, Австрійська Республіка відсутні окремі норми про заподіяння приватними особами шкоди при затриманні злочинця і такі діяння можуть розглядатися лише в межах тлумачення норм про необхідну оборону.

Зазначений правомірний вчинок отримав свій розвиток у законодавстві представників східноєвропейської групи країн, які певний історичний проміжок часу зазнавали впливу радянської правової системи. Так в КК Болгарії існує ст. 12а, за якою можливо заподіяння шкоди особі, що вчинила злочин, при її затриманні, для передачі органам влади і запобігання можливості вчинення нею нового злочину, якщо затримати її іншими засобами не представлялося можливим і не було допущено перевищення необхідних та передбачених законом заходів [2, 33]. Глава VI «Обставини, що виключають злочинність діяння» Загальної частини КК Республіки Білорусь теж містить норми про «заподіяння шкоди при затриманні особи, що вчинила злочин», які у ч. 1 ст. 35 викладаються наступним чином: «Не є злочином заподіяння шкоди особі, яка вчинила злочин, при її затриманні для передачі органам влади і припинення можливості вчинення нею нових злочинів, коли вона намагається або може схватитися від слідства і суду, якщо іншими засобами затримати таку особу не представлялося можливим і, при цьому, не було допущено перевищення необхідних для цього заходів» [3, 58]. Цікавим є закріплення в ч. 3 цієї статті норми про те, що право на затримання особи, яка вчинила злочинне діяння, поряд зі спеціально уповноваженими особами мають також потерпілі та інші громадяни. «Заподіяння шкоди при затриманні особи, яка вчинила злочин» закріплюється як обставина, що виключає злочинність діяння і в Главі VIII Загальної частини КК Російської Федерації, де зазначається, що воно здійснюється з метою доставляння особи органам влади і припинення можливості вчинення нею нових злочинів, якщо іншими засобами затримати таку особу не представлялося можливим і, при цьому, не було допущено перевищення необхідних для цього заходів.

У ч. 1 ст. 31 Глави III «Обставини, що виключають злочинність діяння» Загальної частини КК Латвії зазначено, що затриманням із заподіянням особі шкоди визнається дія, спрямована проти особи, що вчиняє або вчинила злочинне діяння. Кримінальна відповідальність за цю дію не настає, якщо не допущена явна невідповідність заподіяної особі шкоди характеру діяння, непокори або опору. В ст. 29 Глави V «Обставини, що виключають кримінальну відповідальність» Загальної частини КК Литовської Республіки теж існують норми про «затримання особи, що вчинила злочинне діяння», які звільняють особу від кримінальної відповідальності, якщо при гонитві, затриманні, припиненні втечі чи інших діях, вчинено діяння, що завдало майнової шкоди невеликої тяжкості, або тяжкої шкоди здоров'ю з необережності особі, що вчинила злочинне діяння і активно намагається уникнути затримання. Також це стосується заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю при затриманні на місці злочину особи, яка вчинила умисне вбивство або замах на вбивство, якщо іншими засобами затримати цю особу не представлялося можливим. Зазначається, що у відношен-

ні правомірності заподіяння шкоди застосовуються правила необхідної оборони [4]. В ст. 37 Глави III «Обставини, що усувають кримінальний характер діяння» Загальної частини КК Республіки Молдова теж існують норми про «затримання особи» в яких зазначено, що «не є злочином діяння, передбачене кримінальним законом, вчинене з метою затримання особи, що вчинила злочин, і передачі його правоохоронним органам» [5, 32].

Окрім згадки про заподіяння приватними особами шкоди при затриманні злочинця, крім східноєвропейських, ще можуть зустрітися і в кримінальних кодексах скандинавської групи країн, яку багато вчених-компаративістів розглядають як складову частину континентальної правової системи. Так у ч. 2 § 48 Глави III «Умови кримінальної відповідальності» Частини I «Загальні положення» КК Королівства Норвегії, де описується поняття акту самооборони та умов його правомірності зазначено, що «названі вище умови, що стосуються запобігання незаконного нападу, також застосовуються по відношенню до діянь, вчинених з метою законного затримання...». В п. 3 § 13 Глави III «Умови, що стосуються кримінальної відповідальності» Загальної частини КК Королівства Данії, де описуються норми про самооборону також зазначається про застосування аналогічних правил для інших правомірних дій, що необхідні для виконання законного наказу, арешту і т.д., а у § 2 Глави XXIV «Про загальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності» Частини II «Про злочини» КК Королівства Швеції – про можливість застосовувати силу в інших випадках, зокрема до осіб, що знаходяться під арештом, вартою чи у в'язниці й чинять опір силою або загрозою сили [6].

Норми про заподіяння шкоди при здійсненні арешту отримали своє закріплення в кримінальному законодавстві країн англо-американської правової системи, де вони виокремлюються у виправдувальну обставину, що виключає кримінальну відповідальність. Згідно зі ст. 3 Закону Великобританії «Про кримінальне право» 1967 року особа може використовувати силу, яка є допустимою при здійсненні законного арешту правопорушника чи підозрюваного, або під час надання допомоги такому арешту.

Окремо потрібно розглянути норми кримінального законодавства США. В ст. 3.07 Розділу III «Загальні принципи визнання поведінки правомірною» Частини I «Загальні положення» Примірного КК США існують норми про застосування насильства, коли діяч здійснює арешт або сприяє здійсненню арешту і передбачає, що таке насильство безпосередньо необхідно для його здійснення. В зазначеній статті детально описані обмеження на застосування насильства, коли діяч не робить відомою мету арешту або коли він є незаконним, а також право застосовувати смертельну силу для здійснення арешту, коли злочин, у зв'язку з яким він здійснюється, пов'язаний з фелонією та застосуванням з боку винної особи смертоносного насильства. Також у ч. 4 цієї статті зазначено про право приватної особи сприяти іншій приватній особі або навіть посадовій особі у здійсненні законного арешту, для якого можливо застосувати будь-яке насильство, яке можна було б правомірно застосувати [7, 68].

В п. 4 параграфу 35.30 «Виправдувальна обставина; застосування фізичної сили при здійсненні арешту або при запобіганні втечі з-під варти» ст. 35 Розділу «С» («Захисти») КК штату Нью-Йорк закріплюється право приватної особи, що діє за власною ініціативою, застосувати фізичну силу до іншої особи тоді і в такій мірі, коли і наскільки, як вона розумно вважає, це необхідно для здійснення арешту. Також зазначається про право застосовувати смертельну фізичну силу при здійсненні арешту, якщо особа розумно вважає, що це необхідно для: а) захисту самої себе або третьої особи від того, що, як вона розумно вважає, представляє собою застосування або навислу загрозу застосування смертельної фізичної сили; б) здійснення арешту особи, що вчинила тяжке вбивство; просте вбивство першого ступеня, пограбування, насильницькі статеві зносини (згвалтування) або насильницькі статеві збочені зносини і яка ось-ось здійснить втечу з місця злочину [8].

В п. (b) ст. 9.51 «Обшук та арешт» підглави Е «Правозастосування» Глави IX «Виправдувальні обставини для звільнення від кримінальної відповідальності» КК штату Техас зазначається, що особа, інша, ніж співробітник правоохоронного органу, виправдано застосовує насильство проти іншого у випадках і в таких межах, в яких, як така особа ро-

зумно вважає, таке насильство є негайно необхідним для здійснення або сприяння законному арешту, або для запобігання чи сприяння запобіганню втечі після здійснення законного арешту, якщо до застосування насильства така особа оголошує про свій намір і підставах здійснення арешту або розумно вважає, що його мета і підстави арешту завідомо відомі особі, що піддається арешту, або коли оголошення мети і підстав арешту не представляється розумно можливим. В п. (d) зазначеної статті зазначається про можливість застосування смертельної сили, якщо посягання (фелонії), за вчинення яких необхідний арешт, включає застосування або замах на застосування смертельної сили [9].

Кримінальний кодекс Канади у ст. 25 Глави «Захист осіб, управління і забезпечення дотримання закону» Частини I «Загальна» містить норми, за якими приватна особа виправдовується у застосуванні такого розміру сили, як це необхідно для здійснення арешту, якщо вона діє на розумних підставах. Також приватна особа виправдовується у застосуванні сили, яка призначена або може викликати смерть чи тяжке тілесне ушкодження у особи, що буде заарештованою, якщо: особа, яка буде заарештованою вступає в боротьбу, щоб уникнути арешту; ця сила необхідна в цілях захисту офіцеру правопорядку, особи, яка законно допомагає офіцеру правопорядку або будь-якої іншої особи від неминучої або майбутньої смерті чи тяжкої шкоди здоров'ю; боротьбу не може бути попереджено за допомогою розумних засобів із використанням менш насильницького способу. У ст. 27 «Застосування сили для запобігання вчинення правопорушення» кожній приватній особі дозволяється застосовувати розумно необхідну силу та й здійснювати арешт для запобігання вчиненню правопорушення [10].

Якщо звернутися до кримінальних кодексів країн – представників гібридних типів правових систем (змішаного, релігійного та соціалістичного права), які відзначаються впливом на формування їх національного права різних зовнішніх чинників (права інших країн, релігії, політичної ідеології), наприклад, Японії, Республіки Кореї, Китайської Народної Республіки, Ісламської Республіки Іран, Держави Ізраїль, то можна побачити, що в них відсутні норми про заподіяння шкоди при затриманні злочинця у розділах про правомірні, суспільно корисні вчинки. Отже зазначений правомірний вчинок не виокремлюється в їх законодавстві як самостійна обставина, яка виключає злочинність діяння і може розглядатися в межах норм про необхідну оборону.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного дослідження норм про заподіяння шкоди при затриманні особи, що вчинила злочин у законодавстві зарубіжних країн, автор приходиться до наступних висновків: 1) з точки зору правової географії такий правомірний вчинок є характерним для східноєвропейської групи країн в межах континентальної правової системи, а також для країн англо-американської правової системи. В кримінальних кодексах провідних країн романської та германської груп, а також представників гібридних типів правових систем він не виділяється як самостійна обставина, що виключає злочинність діяння і може розглядатися в межах норм про необхідну оборону; 2) за своєю правовою природою такий правомірний вчинок характеризується як обставина, що виключає злочинність діяння (виправдувальна обставина); 3) за об'єктивною стороною такий правомірний вчинок визначається: у східноєвропейській групі країн – в формі «заподіяння шкоди», у країнах англо-американської правової системи – в формі «застосування сили (насильства)»; 4) його об'єктом виступає: у східноєвропейській групі країн – «особа, що вчинила злочин», у країнах англо-американської правової системи – «особа, що піддається арешту»; 5) оцінка його правомірності визначається за наступними критеріями: у східноєвропейській групі країн – «якщо іншими засобами затримати таку особу не представлялося можливим», у країнах англо-американської правової системи – «якщо особа розумно вважає, що таке насильство є негайно необхідним» або «розумно діє», також в цій групі країн описані окремі випадки застосування смертельної сили (насильства) при здійсненні арешту. Отже проведений автором порівняльно-правовий аналіз дозволяє порівняти і оцінити можливість використання певного зарубіжного досвіду, наприклад, щодо визначення в КК України випадків правомірності заподіяння тяжкої шкоди при затриманні злочинця і доповнення ними ст. 38 КК, що аналогічно випадкам застосування смертельного насильства в країнах англо-американської правової системи.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України (із змінами і доповненнями станом на 25 лютого 2013 року) / Укладач проф. В. І. Тютюгін. – Х.: Одисей, 2013. – 234 с.
2. Уголовный кодекс Республики Болгария / Науч. ред. канд. юрид. наук, проф. А.И. Лукашова. Пер. с болг. Д. В. Милушева, А. И. Лукашова; вступ. статья Й.И. Айдарова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 298 с.
3. Уголовный кодекс Республики Беларусь / Вступ. ст. А. И. Лукашова, Э.А. Саркисовой. – 2-е изд., испр. и доп. – Мн: Тесей, 2001. – 312 с.
4. Уголовный кодекс Литовской Республики: утверждено Законом № VIII-1968 г. от 26 сентября 2000 г. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 470 с.
5. Уголовный кодекс Республики Молдова / Вступ. статья канд. юрид. наук А.И. Лукашова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 408 с.
6. Уголовный кодекс Швеции / Науч. ред. проф. Н. Ф. Кузнецова и канд. юрид. наук С. С. Беляев. Пер. на рус. яз. С. С. Беляева. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 320 с.
7. Примерный уголовный кодекс США. Официальный проект Института американского права: Перевод с английского / Под ред.: Никифоров Б. С. (Предисл.); Пер.: Никифоров А. С. – М.: Прогресс, 1969. – 303 с.
8. Уголовный кодекс штата Нью-Йорк: [Электронный ресурс] / Режим доступа к документу: <http://constitutions.ru/?p=8102> – Название с экрана.
9. Уголовный кодекс штата Техас: Принят Законодательным собранием штата Техас (63-я законодательная сессия). С изм. и доп. на 1 июля 2003 г. / Науч. ред. и предисл. И. Д. Козочкина; Пер. Д. Г. Осипова, И. Д. Козочкина; Ассоциация Юридический центр. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2006. – 576 с.
10. Уголовный кодекс Канады [Электронный ресурс] / Режим доступа к документу: <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/> – Название с экрана.

Стаття надійшла 13.09.2016 р.

В. М. Орловский, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Кафедра административного и хозяйственного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ПРИЧИНЕНИЯ ЧАСТНЫМИ ЛИЦАМИ ВРЕДА ПРИ ЗАДЕРЖАНИИ ПРЕСТУПНИКА

Резюме

Статья посвящена исследованию уголовно-правовых норм о причинении частными лицами вреда при задержании преступника в законодательстве зарубежных стран разных правовых систем. Автором проводится сравнительно-правовой анализ существования такого отдельного правомерного поступка, исключающего преступность деяния в уголовных кодексах зарубежных стран и делаются соответствующие выводы.

Ключевые слова: причинение вреда; задержания лица, совершившего преступление; правомерный поступок; применение насилия; арест.

V. M. Orlovskiy, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Administrative and Commercial Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

FOREIGN EXPERIENCE OF CRIMINAL-LAW REGULATION OF INFLECTING HARM BY PRIVATE PERSON AT THE ARREST OF OFFENDER

Summary

The article investigates the criminal-law norms about inflicting harm by private person at the arrest of the offender in the legislation of foreign countries from different legal systems. An author conducts a comparative-legal analysis of the existence of such independent legitimate act, which precluding criminal liability in the criminal codes of foreign countries and makes the certain findings.

Key words: the infliction of harm, the detention of offender, a legitimate act, the use of force, the arrest.